

Les colònies industrials i les lleis de colonització

La creació de l'estat liberal (1833-1868) i les lleis de colònies

L'any 1855 el govern central promulgava la primera d'un seguit de lleis que, amb l'objectiu de fomentar el desenvolupament de les zones rurals, es va conèixer amb el nom de Lleis de Colònies. Es tractava d'una llei que partia d'una potent tradició en el camp de la colonització que es remun- ta, en el cas espanyol, no únicament als XVIII amb la important tasca de colonització impulsada per Carles III (1), sinó en segles d'experiències al continent americà arran de la conquesta i explotació d'aquell immens imperi colonial. Amb aquests precedents és lògic que a partir de 1833 el tema de la colonització agrària continuï essent un tema pendent.

Entre 1833 i 1868 s'inicià el llarg i difícil camí de la creació d'un estat liberal, en el qual la monarquia es transformà lentament i amb pocs encerts sota el guiatge dels liberals moderats que aplegaven la major part de la noblesa terratinent i de la burgesia. Els liberals —units contra l'absolutisme i entorn d'Isabel II—, impulsors del procés de creació del nou estat, estaven dividits en dos grans partits, el moderat i el progressista; la burgesia industrial adoptava actituds cada vegada més conservadores i la corona mai trobava el moment per cridar els progressistes a formar govern, els quals només hi van accedir després de *pronunciamientos*.

Fou justament durant els curts períodes de govern progressista que s'inicià la reforma agrària amb les lleis de desamortització del sòl (Mendizabal 1836 i Madoz 1855) i d'un seguit de lleis complementàries molt importants i una de les quals fou la Llei de

Colònies de 1855, la primera d'una llarga llista i que va anar seguida de la de 1866 i la de 1868 (2). La de 1855 era una llei relacionada amb les de Desamortització, la de Ferrocarrils i la de Societats Anònimes de Crèdit, també del període 1855 i 1856, que foren polèmiques i criticades, tant des del punt de vista teòric com per les conseqüències que va generar la seva aplicació.

L'objectiu final no era altre que transformar i modernitzar el camp espanyol, que és gairebé el mateix que dir el país, perquè a mitjan s. XIX Espanya era, en la seva totalitat, un país rural. Només cal repassar les xifres: 15 milions i escaig d'habitants, dels quals només un 44% es podien considerar població activa, i d'aquest percentatge el sector agrari representava el 63,5%, seguit del 25,5% del sector serveis (criats, comerç, clergat, etc.) i un 12% del sector secundari (artesanat i indústria). L'esperança de vida dels espanyols de mitjan s. XIX era de 35 anys, la taxa de mortalitat d'un 29%, i la de natalitat del 34%. Un panorama ben galdós!; a més l'aplicació de les reformes polítiques i econòmiques era massa lenta, ja que l'any 1855 només s'havien construït 477 km de la xarxa ferroviària estatal.

A la llei de Colònies de 1855 li va seguir la de 1866, dirigida al foment de l'anomenat "*casero rural*" que coincideix també, amb un altre paquet d'importants lleis: la Llei d'Aigües. Comprovada la seva poca efectivitat fou substituïda per la de 3 de juny de 1868, que posà les bases per a l'autèntic desenvolupament de les colònies industrials: l'article primer de la llei indicava que una indústria no agrícola que estès situada

en una zona rural estaria exempta de la contribució industrial sempre que formés part de població rural.

La incidència de la llei de colònies a Catalunya

Però, és clar, una cosa és la llei i l'altra, i molt diferent, la seva aplicació que requereix el desplegament dels reglaments i ordres ministerials corresponents. Tot això en el marc d'un estat en construcció, immers en contínues lluites polítiques, crisis econòmiques al camp i al naixent sector industrial, convulsions socials i les cruentes guerres civils —les carlines—, però també els conflictes colonials al Marroc i a Cuba.

Diferents RR.OO van concretar molt més els privilegis de la llei amb l'objectiu de frenar l'allau de peticions; amb tot, es va interpretar de manera desigual per part dels Governadors Civils, i en el cas de Catalunya només se'n beneficiaren 35, un reduït grup d'empresaris agrícoles, tèxtils, metal·lúrgics i miners, percentatge molt baix si tenim en compte que eren més d'un centenar les que es van construir a Catalunya. De les 142 colònies industrials beneficiades per la llei i escampades per Espanya, el nombre més important —una seixantena— correspon, segons l'expedient de sol·licitud i de concessió, a les que es dedicaven a la indústria agroalimentària (fàbriques de sucre, aiguarent, farineres, molins d'oli, etc.); segueixen, en nombre d'importància, les 26 que figuren com a tèxtils, 15 de les quals se situen a la província de Barcelona, 2 a Girona, i una a Lleida.

Les colònies catalanes que van beneficiar-se de l'estatut de colònia van ser: la colònia Sedó d'Esparraguera (1879), la colònia

Vilaseca de Torelló (1880), l'Ametlla de Merola (Puig-reig 1880), cal Pons i cal Prat de Puig-reig (1882), Viladomiu Nou i Viladomiu Vell de Gironella (1882), La Mambra d'Orís (1882), Salou i Còdol-dret (Masies de Roda, 1882), can Serra, el Burés i el Borràs a Castellbell i el Vilar (1883), Matabosch a Camprodon (1883), la colònia Güell a Santa Coloma de Cervelló (1883) i la colònia Rosal a Berga (1885). L'any 1883 també varen obtenir l'estatut la colònia minera d'Ogassa (Surroca, Ripollès), propietat de la *Compañia Ferroviaria Ferrocarril y Minas de San Juan de las Abadessas*, i 12 colònies més que no hem pogut identificar: 6 a la província de Lleida (4 agrícoles, 1 tèxtil, 1 paperera), i 6 a la de Tarragona (1 salinera, 4 agroalimentàries i 1 paperera).

Les colònies industrials es construeixen allà on l'empresari troba matèries primeres rendibles d'explotar, cosa que succeeix a les zones rurals de l'interior del país. Allà on hi ha minerals (carbó, galena, potassa, etc.) s'hi aixequen empreses mineres i metal·lúrgiques; on hi ha pedra s'hi ubiquen les de ciment i les químiques; empreses agrícoles transformen grans extensions de terra de secà en regadiu; els empresaris tèxtils aprofiten l'aigua com a font d'energia gratuïta per a les seves fàbriques.

I, és clar, instal·lats en zones rurals, obligats a construir habitatges i serveis per tal d'assegurar-se una mà d'obra estable, és lògic que els empresaris intentin aprofitar els avantatges d'una llei de colonització que no solament s'estalviaven de pagar els impostos que gravaven les indústries, les terres, els horts i les botigues, per un període de 15 a 25 a més de possibles pròrrogues, sinó que

els donava altres privilegis: el d'ocupar càrrecs de representació pública, permís d'armes gratuït, permís per explotar pedreres i construir forns de calç, de teules i d'obra, i, fins i tot, la possibilitat de redimir els obrers de la colònia del servei militar. Tot i que l'article 19 de la llei es comprometia a sufragar els serveis bàsics d'educació –mestre i escola, metges i servei religiós–, als propietaris que construïen més de 100 cases, mai no van ésser contemplats en cap partida pressupostària per part dels diferents governs.

La llei és fruit de la preocupació de l'agrariisme que confiava en la bondat dels mètodes indirectes d'intervenció en el camp espanyol per impulsar la seva modernització i per tant és una llei de privilegis. Però entre 1885 i 1892 la tendència canvia al mateix temps que es generalitzen els conflictes entre les colònies i els municipis, que no s'oposaven a la nova ocupació urbana i industrial, però sí que es queixaven dels greus desequilibris socio-econòmics que provocaven les colònies amb estatut al municipi, i de la gran independència que gaudien els propietaris, i sobretot dels perjudicis que provocaven a la hisenda municipal la no percepció d'impostos (3).

A aquesta pressió municipal, que no hem pas de valorar en excés ja que es tractava d'uns quants municipis relativament

Fàbrica de la colònia Espona o "fàbrica del Molí Gros" de Sant Joan de les Abadesses, en una fotografia de finals de s. XIX.

(ARXIU PARC FLUVIAL)

petits de la Catalunya interior –Gironella, Esparraguera, Puig-reig, Masies de Voltregà, etc.– s'hi afegiren els més contundents i poderosos del Ministeri d'Hisenda (4). Finalment, la llei de presupostos de 30 de juny de 1892 disposa, en el seu article 19è, la suspensió de la tramitació de noves concessions, així com la revisió de les que havien estat atorgades fins aquells moments, davant la generalitzada sospita que molts dels milers de propietaris afavorits per la llei de colònies agrícoles i industrials no havien complert l'esperit de la llei.

Multicausalitat per explicar un fenomen complex

Els industrials van intentar espavilar-se a fi i efecte de pal·liar l'extraordinari cost que comportava la construcció –ni que fos a terminis i amb mà d'obra mal pagada– d'una fàbrica de riu i una colònia obrera amb els seus serveis. L'exemple més estudiat és el dels industrials tèxtils que es van instal·lar al peu dels rius per aprofitar l'aigua com a font d'energia gratuïta, tal i com ho havien fet

els seus avantpassats a l'etapa preindustrial. Ara, a mitjan s. XIX i en plena construcció de l'estat liberal, el procediment legal per a la tramitació de concessions d'aigües destinades a usos industrials estava regulat jurídicament per la Llei d'Aigües aprovada el 3 d'agost de 1866 i revisada el 1879 que, a més de permetre utilitzar l'aigua com a font d'energia gratuïta, eximia l'empresari dels impostos que gravaven la construcció industrial per un període de 10 anys.

Aquesta és la llei que beneficia els empresaris tèxtils de les colònies; també els empresaris propietaris d'una fàbrica de riu que no han de construir una colònia, i a tots els empresaris, qualsevol que sigui la seva activitat econòmica, que fan servir l'energia hidràulica, i que són molts!. Les colònies creixen i es desenvolupen, i fins i tot es funden al peu dels rius quan ja tothom té clar i ha quedat demostrat que l'aigua dels nostres rius és insuficient per garantir els ritmes de producció que la indústria requereix, fins i tot a finals del s. XIX. Per tant, com la Llei de Colònies de 1868, la Llei d'Aigües de 1866 tampoc no explica, per si sola, l'intens fenomen de les colònies industrials.

Al peu dels rius Llobregat i Ter –i dels seus afluents– els industrials tèxtils hi van trobar, a més d'energia gratuïta, mà d'obra barata amb ganes de treballar,

menys disciplinada del que inicialment pensaven, però que a còpia de control, paternalisme, "*Rerum Novarum*", serveis i anys de pressió, aconseguiren domesticar. La prova la tenim amb l'absència de conflictivitat durant tot el s. XX –excepte, és clar, durant els anys de la Guerra Civil–, fins i tot quan la crisi tèxtil colpeja amb una extraordinària força entre 1980 i 1990.

També hi van trobar terrenys barats, molt barats, lliures d'ordenances municipals i de veïns, amb possibilitats d'expansió i amb abundant matèria primera per a bastir el complex fabril i obrer –pedreres sense explotar, tota mena de graves per a fabricar ciment i calç, terres argiles per a la fabricació de teules i maons, fusta, etc.–, i mà d'obra per a la construcció: picapedrers, paletes, guixaires, calcinaires, manobres i fusters, que procedien del món rural, dirigits, està clar, per mestres d'obra i enginyers.

També hi troben xarxes ferroviàries dissenyades, en construcció o en funcionament, que des de Barcelona pujaven riu amunt fins a les conques mineres de Sant Joan de les Abadesses-Ogassa i la de Berga-Fígols, les més importants del país i les quals havien de proporcionar carbó, massa sovint, quan arribaven anualment els estiatges d'hivern i d'estiu, i les intermitents temporades de secada.

Tencara més; a les valls fluvials els empresaris hi troben independència i àmplies oportunitats d'exercir competències, protagonisme i poder. Els fabricants de colònia són els "amos" a la colònia, al cap del municipi i a la comarca. Ho són quan funden la colònia, ho són quan la colònia creix i mostren el seu potencial econòmic, i ho són especialment durant el llarg període del franquisme.

Si el sistema de colònia no hagués funcionat, si els resultats no haguessin estat positius al llarg de tants anys de colònies tèxtils, la totalitat d'aquestes haurien mort aviat, i el sistema no s'hauria generalitzat i multiplicat. A les despeses pròpies de qualsevol activitat industrial, en el cas de les colònies cal afegir-hi les inversions en:

- la construcció i manteniment d'habitatges i serveis: escola, guarderia, forn de pa, botiga, cafè, teatre, cinema, biblioteca, església, rectoria, convent de monges, cases dels mestres, residència per a noies treballadores, zones esportives, etc.

- en construcció i manteniment d'infraestructures: carrers i places, estacions i baixadors del tren, subministrament d'aigua d'electricitat, xarxa de clavegueram, recollida de deixalles, neteja pública...

- en personal de colònia: capellans, comunitats religioses, serenos i vigilants, mestres, cafeters, botiguers, escombriaires, etc.

- en transport, per cobrir el llarg trajecte entre la colònia i Barcelona: viatges dels amos, dels directors, i sobretot el del cotó i els productes manufacturats.

Els industrials de colònia obtenen beneficis econòmics, pau social i protagonisme industrial. Els treballadors, milers i milers de persones anònimes fins a quatre i cinc generacions, han trobat en el sistema de colònia, treball, habitatges i serveis, i per tant un lloc per viure.

El valor de la diversitat

Les colònies tèxtils, nuclis de poblament industrial situats en zones rurals, són un dels fenòmens més característics del procés d'industrialització de Catalunya, no només pel model industrial, em-

presarial i social que van desenvolupar, sinó també perquè han esdevingut un dels trets més singulars del paisatge de les conques fluvials del Ripollès, Osona, Berguedà i Bages.

Les colònies 75 tèxtils formen el grup més nombrós, més important i més conegut del conjunt de les colònies industrials existents a Catalunya, però val la pena repassar breument la resta de tipologies menys conegudes. A finals del s. XIX i fins a mitjan s. XX es van aixecar colònies prop de les mines de carbó; en destaquem les de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació (Cercs, Berguedà), Ogassa (Surroca, Ripollès); la colònia minera desenvolupada al costat de les mines de plom de Bellmunt del Priorat; o les més modernes alçades a la conca potàssica del Bages, concretament, als termes municipals de Cardona, Súria, Balsareny i Sallent.

La Farga Lacambra (Masies de Voltregà, Osona) i la Farga Casanova (Campdevànol, Ripollès), són els dos exemples més destacats quan a les metal·lúrgiques. A principis del s. XX i al peu de l'Ebre és comença a construir la gran colònia de l'empresa electroquímica de Flix (Ribera d'Ebre). No podem oblidar que l'objectiu de les lleis de colònies el s. XIX era el de modernitzar l'agricultura a fi d'augmentar la població de les zones rurals i fomentar una moderna indústria agropecuària: A Catalunya també es van construir colònies agrícoles, tot i que moltes no van gaudir dels avantatges de la llei, com és el cas de Raimat (Lleida, Segrià) o Casanova del Prat (Baix Llobregat).

El món de les colònies no és pot destriar del procés d'industrialització d'aquest país i molt especialment de la part que, a finals del s. XIX i fins ben entrat el s. XX, va deixar de ser rural, fruit d'un procés en el qual la industrialització no era possible si al mateix temps no es construïen habitatges i serveis, és a dir, colònies industrials.

L'exemple de la comarca del Berguedà ho il·lustra clarament: al Baix Berguedà, entre cal Rosal i l'Ametlla de Merola es troba la major densitat de colònies tèxtils evolucionades de Catalunya, ja que en un tram de 20 quilòmetres

n'hi ha catorze. És un tram de riu que a mitjan del s. XIX es caracteritzava per ser, a diferència de la part nord de la comarca, una zona amb una baixa densitat demogràfica.

Per a poder aprofitar els recursos minerals i naturals de l'Alt Berguedà els industrials també es van veure obligats a construir colònies més o menys desenvolupades en funció de la mà d'obra necessària, de la disponibilitat de capital inversor i de la rendibilitat del negoci. A l'Alt Berguedà es funden les colònies obreres més o menys desenvolupades al costat dels conjunts industrials de:

- La fàbrica de ciment porland de l'empresa Asland del Clot del Moro, al terme municipal de Castellar de N'Hug però tant a prop de la Pobla de Lillet que fins fa molt pocs anys tothom la coneixia com la fàbrica de la Pobla.

- A la vall de Peguera (Fígols), a 1500 m d'altitud i amb l'objectiu d'explotar carbó i fusta, s'alça a principis del XIX la colònia minera de la Vall que al mateix temps impulsa el creixement de l'anomenat poble de Peguera.

- Al Collet, actual terme municipal de Guardiola, a l'aiguabarreig del riu Saldes amb el Llobregat Pere Pujol i Thomàs de Berga construeix una fàbrica de calç i una colònia obrera a finals del XIX.

- També a finals del XIX es construeix, al terme municipal de Berga, però al peu del Llobregat, prop de la colònia Rosal (Avià-Berga-Olvan), la gran fàbrica química de *Carburos Metàlics* a l'entorn i prop de la qual també es construirà un petit nucli d'habitatges i serveis que funcionarà com una colònia de l'empresa.

Amb tot, els grans exemples a l'Alt Berguedà són els de les colònies mineres de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació, al terme municipal de Cercs; construïdes entre 1880 i 1920 constitueixen el conjunt més important de totes les colònies mineres de Catalunya, des del punt de vista històric, arquitectònic i urbanístic. És al terme municipal de Cercs, al cor de la conca carbonífera més important de Catalunya, que el fenomen de la construcció de colònies, s'allarga fins ben entrat el s. XX. Als peus del Llo-

bregat i de la fàbrica de filats es construeix la colònia Carme durant la segona dècada del segle XX, i després de la guerra civil, l'empresa minera *Carbones de Berga, SA* va construir una gran quantitat d'habitatges obrers que convertiren el poble de Sant Salvador de la Vedella i l'estació del tren en una gran colònia de les mines de Fígols.

Notes

(1) Però no cal anar tant lluny, els precedents directes són els de la segona meitat del s. XVIII, quan àmplies zones de Castella, Extremadura i Andalusia esdevenen autèntics deserts humans en uns anys en què altres regions d'Espanya coneixen un creixement demogràfic més que important. Amb l'objectiu de posar fre al procés de despoblament, els ministres de Carles III impulsen, entre d'altres, les colonitzacions de Sierra Morena (la Carolina, Almuradiel, Santa Elena, Carboneras, etc.) i d'Andalusia (La Carlota, La Luisiana, Fuente Palmera, etc.). Les colònies carolines van ser considerades pels analistes com un fracàs, no tant pel fet que no aconseguiren crear importants nuclis de població (els nous pobles de Sierra Morena comptaven amb més de 8000 habitants el 1835), sinó perquè no van modificar l'estructura social dels pagesos andalusos ni aconseguiren una modernització de l'exploració agrària.

(2) PANIAGUA MAZORRA, A. *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*, "Serie Estudios núm. 3", Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid 1992.

(3) Jordi Clua i Mercadal ha estudiat el tema de les conflictives relacions entre municipis i colònies a partir dels exemples dels Viladomiu i l'Ajuntament de Gironella (Berguedà), les colònies de Salou Boudier i Còdol-Dret amb el municipi de les Masies de Voltregà (Osona), i la colònia Sedó d'Esparreguera. Vegeu *Les Colònies industrials*, Els Llibres de la Frontera, Col·lecció Coneguem Catalunya nº 31, Barcelona 2001, p.235-284.

(4) PANIAGUA MAZORRA, A. *Opus cit.*

Rosa Serra i Rotés,
del Consell de Redacció de
L'EROL